

**XIX. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI-İRAN İHTİLAFLARI VE
1821-1823 SAVAŞI**

*ОСМАНО-ИРАНСКИЕ РАЗНОГЛАСИЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА
И ВОЙНА 1821-1823 ГГ.*

*THE FIRST QUARTER 19th CENTURY OTTOMAN-IRAN CONFLICT AND THE
WAR OF 1821-1823*

Arş. Gör. Aziz TEKDEMİR*

ÖZET

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti ve İran, sırası ile Fransa ve İngiltere'nin etkisi altında kalmıştır. İlk olarak Fransa Rusya ile savaş halini göz önünde bulundurarak, Rusya'yı zor duruma düşürebilmek için Osmanlı Devleti ve İran'ı Rusya'ya karşı kışkırtmıştır. Daha sonra da İngiltere'nin Hindistan yolunu garanti altına almak için Osmanlı Devleti ve İranla ilişkilerini yoğunlaştırması, bu iki devlette İngiliz etkisinin görülmeye başlamasına sebep olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın bu tutumu XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti ve İran'ın Rusya ile savaşmasına sebep olmuştur. Rusya'ya karşı savaşan iki İslam Devleti arasında birlikte hareket etme fikri ortaya çıkmış, bu fikir İngiltere tarafından da desteklenmiştir. Osmanlı Devleti ile İran arasında birçok defa elçi gidip gelmesine rağmen Rusya'ya karşı bir birlikte hareket etme fikri başarıya ulaşamamıştır. Birlikte hareket edilememesinin nedenleri arasında Osmanlı İran sınırında Kürt aşiretlerinin çıkardığı karışıklıkları, Hacılar meselesini ve iki devlet arasındaki ticari faaliyetleri sayabiliriz. Bu meseleler sebebi ile iki devlet arasındaki ilişkiler sürekli gerginleşmiş, İran'ın Ruslarla yaptığı savaşlarda yenilgiye uğrayarak toprak kaybetmesi ve bu kayıpları Osmanlı Devleti'nden alacağı topraklarla telafi etmeye çalışması da iki devlet arasındaki ilişkinin çıkmaza girmesine neden olarak savaşa sebep olmuştur. Savaşın sonunda yapılan andlaşma iki devlet arasındaki problemleri çözüme kavuşturmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Devleti, İran, Haydaranlu, Sebki, Erzurum

ABSTRACT

In the first quarter of the 19th century the Ottoman Empire and Iran remained under the influence of France and the British Empire, respectively. Firstly, France provoked Ottoman Empire and Iran in order to put Russia in a difficult situation, if Russia would go to war

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Edirne / TÜRKİYE

with France. Afterward, the Ottoman Empire and Iran began to see the British influence as the British Empire improved relations with these two states to guarantee the way to Indian Peninsula. The influences of the British Empire and France caused the Ottoman Empire and Iran to fight against Russia in the first quarter of the 19th century.

The idea of acting together emerged between the two Islamic states, Ottoman Empire and Iran that fought against Russia and was also supported by the British Empire. Despite the fact that Iranian and Ottoman envoys visited each others' countries many times, the idea of acting together against Russia couldn't succeed. Several reasons can be given for this failure such as the conflicts caused by the Kurdish tribes at the Ottoman-Iran border, pilgrims issue and commercial activities between the two states. Due to these matters, the relationship between the two states strained continuously and besides Iran's attempt to gain new territories from the Ottoman Empire in compensation for the territories which had been lost in the battle against the Russians caused a serious deadlock in the relationship, which caused the war between Iran and the Ottoman Empire. The treaty signed at the end of the war resolved the problems between the two states.

Key Words:

Otoman Empire, Iran, Haydaranlu, Sebki, Erzurum

РЕЗЮМЕ

В первой четверти XIX века Османская империя и Иран находились сначала под влиянием Франции, а затем и Англии. Франция, прежде всего имея ввиду возможность войны с Россией и в целях ее ослабления, подстрекала Османскую империю и Иран против России. Позже Англия, желая взять в свои руки дорогу, ведущую в Индию, стала укреплять связи с Османской империей и Ираном, что положило начало влиянию Англии на политику обоих государств. Такое положение, продиктованное со стороны Франции и Англии, в первой половине XIX века послужило причиной войны Османской империи и Ирана с Россией. Оба мусульманских государства пришли к мысли действовать на войне сообща и эта идея была поддержана Англией. Однако несмотря на то, что Османской империи и Иран многократно обменивались послами, идея совместного действия против России не дала ожидаемого результата. Причиной данного разногласия можно назвать проблемы, которые создавали курдские кланы на границе Османской империи с Ираном, проблемы в вопросе полонничества и торговые отношения между данными государствами. В силу этих причин взаимоотношения между Османской империей и Ираном испортились. Потеря Иранским государством земель в войне с Россией и стремление покрыть эти потери за счет земель, которые намеревались они отнять у Османской империи, завели отношения между этими государствами в тупик и послужили причиной начала новой войны. Договор, подписанный в конце войны, помог распутать клубок разногласий и проблем.

Ключевые слова:

Османская империя, Иран, Хайдаранлу, Себки, Эрзурум.

XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-İran İlişkileri

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki mücadeleler XV. yüzyılın sonlarında kendini göstermeye başlamış XVI. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin kurulmasıyla zirveye çıkmış-

tır. XVI. yüzyıldan itibaren İran'da sırası ile Safeviler, Nadir Şah Afşar, Zendi ve Kaçar hanedanları hüküm sürmüştür¹. XVI. yüzyılın başında Yavuz Sultan Selim'in İran'a karşı kazandığı savaşlar sonucu doğuda birçok ülke Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir. Şah İsmail'le birlikte gücünü hissettirmeye başlayan Safevi Devleti, kısa zamanda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahası olan Doğu Anadolu, Azerbaycan, Şirvan, Bağdat ve Musul bölgelerinde hâkimiyet kurmaya başlamıştır. Şah İsmail, Bu bölgelerde Şiilik anlayışını, yayılma siyasetinin bir vasıtası olarak kullanmış ve Sünni ahaliye karşı çok ağır muamelelerde bulunmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i Çaldıran Savaşı'nda mağlup ederek Osmanlı Devleti'nin nüfuz sahasında ilerlemesini durdurmuştur. Kanuni Sultan Süleyman da, Şah Tahmasb ile aynı bölgeler için mücadele etmiş² ilk Osmanlı-İran siyasi anlaşması da bu devirde imzalanmıştır³. Bu barış 1578'e⁴ kadar Osmanlı Devleti tarafından titizlikle korunmuş ama Şah II. İsmail'in Kürt beylerini tahrik ederek kendi tarafına çekmesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da huzursuzluklar çıkmasına sebep olmuştur⁵. XVII. yüzyıl da Osmanlı-İran ilişkileri bakımından pek iç açıcı olmamış, savaşlar yapılmış ve sonuçlarında 1612'de II. İstanbul (Nasuh Paşa) Anlaşması, 1618'de de Serav Barış Anlaşması yapılmıştır⁶. IV. Murad zamanında yapılan Revan ve Bağdad seferlerinden sonra imzalanan Kasr-ı Şirin⁷ anlaşmasıyla sona eren savaşlar dönemi, Nadir Şah⁸ ile olumlu bir havaya girmişse de izlediği siyaset⁹ onun sonunu hazırlamıştır. XVIII. asırda İran'da Safevilerden sonra Afgan, Afşar ve Zend isimlerinde üç boy hüküm sürmüşse de, Safeviler gibi teşkilat sahibi olamadıklarından şahısların ömürleri devletin ömrünü belirlemiştir¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin İran ile ilişkileri, sınırdaki olaylardan kaynaklanan geçimsizliklere rağmen, 1746¹¹ yılından, 19. yüzyılın başlarına kadar barış içinde geçmişti¹². 19. yüzyıl başlarında İran'da Kaçar soyundan Feth Ali Şah hükümdar olarak bulunmaktaydı¹³. İran'a hâkim olan Feth Ali Şah da selefi Ağa Muhammed Han gibi Rusya'ya kaptırdıkları eski İran topraklarını tekrar ele geçirmek amacıyla Ruslarla sürekli mücadele eden ve bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin hükümrânlığı altında bulunan Baban paşaları ile Şehrizer'a müdahale politikası takip eden bir hükümdardı. İran'ın istikrarsız politikaları yüzünden iki devlet arasında sürekli huzursuzluk yaratan olaylar barış sürecine rağmen devam ediyordu. III. Selim'in son zamanlarında, Rusya'ya savaş ilan edildikten bir süre sonra, bu durumun düzeltilebileceği ve hatta bir ittifakın söz konusu olabileceği bir durum ortaya çıkmıştı¹⁴.

Ülkesini kuzeyden gittikçe daha çok tehdit etmeye başlayan Rusları, Kafkaslar ve Gürcistan'dan atmayı esas alan bir politika güden Feth Ali Şah, bu amacını gerçekleştirmek için de dışardan ve özellikle Avrupa büyük devletlerinden çeşitli yardımlar sağlamaya çalışıyordu. Bu sebeple, 1806 yılında Fransa ile yakın ilişki kurmuş ve işbirliğine girişmişti. Nitekim o tarihlerde İngiltere ve Rusya ile mücadele etmekte olan Napolyon Bonapart da bir generalini elçi olarak İran'a göndermişti. Böylece aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nden sonra İran'da da Fransız etkisi çoğalmıştı. 1806 yılında Fransa, Rusya ve Prusya'ya karşı bir harekete geçmeye karar vermiş, bu olay Fransa ile Rusya'nın arasını açmıştı. Fransa, Rusya'yı güneyden zorlamak ve çok cepheli bir savaşa sokmak amacıyla bir taraftan Osmanlı Devleti'ni diğer taraftan da İran'ı bu devlete karşı savaşa kışkırtmıştı.

1806 yılında önce Osmanlı Devleti sonra da İran'ın, Rusya'ya savaş açması, iki devletin birbirine yakınlaşmasına neden olmuş¹⁵, ortak düşmana karşı birlikte mücadele fikrini ortaya çıkarmıştı¹⁶. Ancak bu gelişmelerden bir yıl sonra 1807'de, Fransa Rusya ile Tilsit Anlaşması'nı imzalayınca, Osmanlı Devleti de İngiltere ile 1809 yılında Kala-i Sultaniye Antlaşması'nı¹⁷ imzalamıştır. Yine aynı tarihlerde İngiltere İran üzerinde de nüfuzunu artırarak¹⁸ Tahran'daki Fransızların ülkeyi terk etmesini sağlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti ve

İran, Fransız etkisinden çıkıp İngiltere etkisine girmiştir¹⁹. Bundan sonra İngiltere, Osmanlı-İran anlaşmasının gerçekleşmesi için iki taraf üzerinde çalışmalara başlamıştır²⁰.

Osmanlı Devleti ile İran, ortak bir düşmana karşı ayrı ayrı savaşmalarından ve İngiltere'nin telkinlerinden bir anlaşma zemini hazırlamak için harekete geçtiler. Feth Ali Şah'ın veliahtı olan Abbas Mirza'nın gönderdiği ve İstanbul maslahatgüzarı Hüseyin Ağa vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne sunulan 6 Şubat 1810 tarihli mektupta, Osmanlı Devleti ile İran'ın aralarında din bağının olması sebebiyle dostluğun sağlanmasından bahsedilip, Çıldır valisi Selim Paşa'dan övgüyle, muhalifi Şerif Paşa'nın da Osmanlı Devleti aleyhine çalıştığından bahsediliyordu. Bu mektuba, Osmanlı Devleti tarafından verilen cevapta ise; Şerif Paşa'nın Trabzon valiliğinden alınarak yerine Ali Paşa'nın tayin edildiği, Şark seraskerliğine de İbrahim Paşa'nın getirildiği bildiriliyordu. Ayrıca iki devlet arasındaki dini birlik nedeniyle ortak düşman olan Ruslara karşı birlikte hareket etmenin öneminden bahsedilerek bu işlerin yürütülmesi için de Abdülvahhab Efendi'nin elçilikle İran'a gönderileceği haber veriliyordu²¹.

Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bu cevaptan yaklaşık 7-8 ay sonra, iki devlet arasındaki anlaşmazlıkları gidermek ve ortak düşman olan Rusya'ya karşı birlikte hareket etmeyi sağlamak amacıyla İran'a Abdülvahhab Efendi elçi olarak gönderildi²². Feth Ali Şah, ihtilafli konular için Osmanlı Devleti'nin önerilerine²³ karşı, yeni bir takım taleplerle²⁴ karşılık verince, Rusya'ya karşı ortak hareket etme hususu unutulmuş oldu²⁵. Buna rağmen Osmanlı Devleti, 16 Mayıs 1812 tarihinde Rusya ile yaptığı Bükreş Andlaşması'nda²⁶ Ruslara İran'la yapacakları anlaşma için arabuluculuğunu kabul ettiren bir madde ekleterek²⁷ İran'a karşı olan iyi niyetini ortaya koydu²⁸. Osmanlı Devleti'nin bu jestine karşılık, Feth Ali Şah bir ordu göndererek Bağdad'ı yağmalattı. Bu olay iki devlet arasında gerginliğe sebep oldu. Fakat İran'ın Rusya'ya yenilerek 12 (24) Ekim 1813²⁹ tarihinde Gülistan Andlaşması'nı³⁰ imzalaması ile iki devlet arasında ki anlaşmazlık bir süre için de olsa askıya alındı³¹.

Daha sonra İran tarafından Osmanlı Devletine bir mektup yazılarak, iki devlet arasında ihtilaf olmasa da dostluğu bozacak hiçbir teferruatın kalmaması için birlikte çalışmalar yapılmasının gerektiği bildirildi³². Yazılan mektupta yeni doğan şehzade için tebrikler iletiliyor, iki devlet arasındaki dostluğun artmasından duyulan mutluluk belirtiliyordu³³. Osmanlı Devleti de İstanbul'da bulunan İran elçisine bir mektup yazarak, iki İslam devleti arasındaki kardeşliğin sağlanması ve sağlanmasında için elinden gelen çabayı göstereceğini belirtiyordu³⁴.

1817 yılının Ekim ayında Van'da muhafızlık görevinde bulunan Derviş Paşa'nın ve emri altında bulunan Kürtlerin zulümleri halkı perişan etmiş, halk İran'a iltica etmeye başlamıştı³⁵. Hatta Hakkâri Beyi Mustafa Bey İran'a giderek bu ülkeye tabi olmuş ve himayesine girmişti³⁶. Mustafa Bey yurduna döndükten sonra bunlara Van muhafızı Derviş Paşa'nın yaptığı zulümlerin sebep olduğunu, korunmak için de böyle bir seçeneğe başvurduğunu Muş mutasarrıfı Selim Paşa'ya açıklamış, o da durumu İstanbul'a bildirmişti³⁷. Derviş Paşa daha da ileri giderek, Revan Serdarı Hüseyin Han'ın Sebki aşiretinin³⁸ Osmanlı Devleti sınırlarına yaptıkları tecavüzleri önlemek ve bunların iskânlarını sağlamak için yaptığı çalışmalara da engel olmaktadır³⁹.

Bu olayları müteakip Sebki aşireti mensuplarının sınırı geçerek Van'a yerleşmesi üzerine İran, aşiretin iade edilmesini istemiş ve bu olayı da bahane ederek daha önce İran'a tabi olan Hakkâri'yi kuşatmıştı. Yapılan muharebede Osmanlı kuvvetleri mağlup olmuş⁴⁰, olayların müsebbibi olan Derviş Paşa da firar etmiştir. Erzurum valisi Hafız Ali Paşa Abbas Mirza'ya bir mektup yazarak Derviş Paşa'ya yardım etmemeleri hususunda uyarıda bulunmuştur⁴¹. Kısa süre sonra Derviş Paşa İran'da Kürtlerden oluşan bir ordu kurup Van üzerine

yürümüş, yapılan mücadelede sonucunda Van'a hâkim olmuştur⁴². Van muhafızı İbrahim Yümnî Paşa ümitsizliğe düşerek, bir gurup askeriyle beraber ateşe verdiği cephanelikte yanmışlardır⁴³.

Osmanlı Devleti bu üzücü olay üzerine Sert Mahmut Paşa'yı Van muhafızlığına, Erzurum'a atanan Hafız Ali Paşa'yı da şark seraskerliğine getirmiş, maiyetlerine de yeteri kadar asker ve mühimmat vererek, Van hadisesinin çözümü için görevlendirmiştir⁴⁴. Yapılan muharebe sonucunda Osmanlı kuvvetleri galip gelmiş, Derviş Paşa da İran tarafına iltica etmiştir⁴⁵. İran'dan gönderilen bir mektupta, Van meselesine müdahale edilmediği açıklanmış, Derviş Paşa'nın Van'ı işgal etmesinde hiçbir katkılarının bulunmadığını belirtilmiştir⁴⁶.

İran'la Osmanlı Devleti arasındaki meseleleri kısaca özetleyecek olursak; Bilindiği üzere iki devletin sınırı üzerinde yaşayan aşiretler bulunmaktaydı. Bu aşiretlerden bazıları'nın, bazen Osmanlı Devleti tebaası bazen de İran'ın tebaası olarak hareket etmeleri iki devlet arasında pek çok hadiselerle sebebiyet vermekteydi⁴⁷. Bu aşiretlerin en önemlileri Haydaranlu ve Sebki aşiretleridir. Haydaranlu aşireti Diyarbakır eyaletinin Mefârikîn⁴⁸ (Silvan) sancağında ikamet ediyordu. Bu aşiret aslen Mekke ve Medine'ye tabi olan Şahabî aşiretinin bir oymağı durumundaydı. Bunlar Muş, Malazgirt ve Erciş sancaklarında da yaşamışlardır⁴⁹.

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki diğer bir anlaşmazlık sebebi de Bayezid sancağı mutasarrıfı olan Behlül Paşa'nın azledilmesidir. Bayezid sancağına Erzurum Valisinin isteği ve tavsiyesi üzerine, Toprakkale ileri gelenlerinden İbrahim Ağa atanmıştır. Durumdan haberdar olan Behlül Paşa, devlete sadık gibi görünerek, İbrahim Ağa'nın kardeşi Hüseyin Ağa'nın İran'ın ileri gelen kürt beylerinden biri olduğunu, seçkin ve önemli bir serhat sancağı olan Beyazıt'ın tesliminin doğru olmadığını ve kaleyi ona teslim etmeyeceğini ilan etmiştir. Erzurum Valisi Hüsrev Paşa aldığı istihbaratlar sonucunda meselenin kolay halledilemeyeceğini anladığından, bu işin bir hadise halini almasını önlemek amacıyla Beyazıt sancağını, her ikisine de vermektен vazgeçerek kendi yakınlarından olan Abdülhamid Bey'e 1820 yılında mir-i miranlık rütbesiyle yurtluk ve ocaklık olarak vermiş, paşayı 1500 süvari ve iki kıta top ile Beyazıt sancağına göndermiştir.

Bunun üzerine Behlül Paşa Sebki aşiretinin reislerini kışkırtarak Karakilise'de Abdülhamid Paşa ile çatıştırmıştır. Hüsrev Paşa, Bayezid sancağının kolaylıkla ele geçirilemeyeceği anlamış ve kalenin kuşatılmak suretiyle ele geçirilebileceğini Bâbîâlî'ye bildirmiştir. Bunun üzerine Bâbîâlî, Abdülhamid Paşanın Bayezid sancağını ele geçirebilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını Erzurum valiliğine emretmiştir. Gelen yardımlar neticesinde Abdülhamid Paşa Beyazıt sancağını ele geçirmiş. Behlül paşa da Erzurum'a getirilerek tutuklanmıştır⁵⁰.

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki diğer bir sorun da hacılar meselesiydi. İran hacıların ufak şikâyetlerini büyük bir mesele olarak göstermeye çalışmakta, İranlı hacılara Osmanlı Devleti'nin eziyet etmekte olduğunu ileri sürerek hadise çıkarmaya çalışmaktaydı. Gerçi daha önceleri Emirü'l Hac olan Salih Paşa'nın adamları Kırım ve İranlı hacılardan haksız yere para toplamışlardı. Fakat bu alınan paralar, Salih Paşa tarafından tedarik edilerek sahiplerine iade edilmişse de Salih Paşa yine de cezalandırılmıştır. Esasen bir müddetten beri hac işlerine gerektiği gibi bakılmadığından herkesin şikâyetçi olduğu, tarihlerde yazılmıştır. Birçok hacıların muhafazası için kullanılan delil, tüfenkçi, havari⁵¹ ve mağribi namındaki taifeler İslami kaidelerden uzaklaşarak hacılardan gereğinden fazla ücret almaları yanında, taht-ı revan şöyle dursun mahaffe⁵² gibi lüzumlu vasıtalar tedarik edilemediği gibi kazıklama tabir edilen develeri kiralayarak gitmek zorunda kalmışlar, bazen de yollarında kafileden ayrı düşerek Arapların soygunculuklarına maruz kalmışlardır.

Bu problemlerin giderilebilmesi ve Suriye bölgesinin daha itinalı bir şekilde muhafaza edilebilmesi için 1820 senesinde Derviş Mehmet Paşa Emirü'l Hac olarak tayin edilmiş, hacıların selamet ve emniyetle hac vazifelerini yerine getirmeleri hususunda tedbirler alınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti her zaman için hacıların emniyet ve istirahatlerinin sağlanması hususuna dikkat ederek en ufak bir şikâyete dahi mahal vermemeğe çalışmıştır. Fakat İran, uzun süredir bu gibi küçük hadiseleri büyüterek mesele haline getirmeyi adet edinmişti⁵³.

1817 yılında Bağdad valisi ile Baban Sancağı Paşası arasındaki bir anlaşmazlıkta, İran'ın Kirmanşah valisinin, Babanlı Paşa'ya yardım etmek üzere, devletler hukukuna aykırı olarak sınırı geçmesi, Osmanlı Devleti tarafından savaş nedeni sayılarak hazırlıklara başlandı⁵⁴. Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıklarına başlaması, İran'da tedirginliğe yol açtı. İran bu olaylardan sonra ortaya çıkan soğukluğu gidermek için Muhib Ali Han'ı büyük bir fülle İstanbul'a gönderdi⁵⁵. Muhib Ali Han Rusların İran'a yaptığı tekliflerden söz ederek iki İslam devletinin Rusya'ya karşı birleşmesinin gerekliliğini anlattı⁵⁶.

Sonra bazı şikâyetlerini Osmanlı Devleti'ne ilettiler. Haremeyn'de İranlılardan fazla para alındığını, vermeyenlerin azarlanarak dövüldüğünü, hatta İran şahının amcasından 40 bin kuruş alındığını bildirdi⁵⁷. Bu şikâyetlerden sonra Osmanlı Devleti de İran'dan Osmanlı Devleti'nin Doğu bölgelerinden vazgeçmesini, sınıra tecavüzlerde bulunmamalarını, rehinerden geri verilmeyenlerin ve kaçakların geri verilmesini istedi. Muhib Ali Han'ın bu konulara dikkat edileceğine dair söz vermesi üzerine Osmanlı Devleti de İran'dan kaçanları kabul etmeyeceğini, İran tüccarına kendi tüccarı gibi muamele edeceğini bildirerek bu meselelerin uygulanması için Van, Erzurum ve Çıldır valilerine emirler gönderdi⁵⁸. Ayrıca Muhib Ali Han, Van sınırında bulunan ve İranlılar tarafından tahrip edilen Sadmaniş kalesinin tamiri için adamlarından birini Van'a göndererek keşif yaptırdı. Tamir için gereken paranın ödeneceğine dair söz verdi⁵⁹.

Fakat İran verdiği sözü tutmadı ve ilişkiler tekrar gerginleşmeye başladı. Abbas Mirza Hüsrev Paşaya gücenip, Erzurum'da bulunan Ali Bey ismindeki memura bir emirname göndermiştir. Emirnamede, o yıl İran hacıalarının sözde gördükleri cefa ve uğradıkları hakaretten dolayı hacca gitmelerine müsaade edilmediği, Van'a zahire gönderilmesinin devleti tarafından yasaklandığı ve derhal İran'a geri dönülmesi gerektiği bildirilmişti. Bunun dışında, İran'ın Osmanlı Devleti ile sınır boyları için yaptığı anlaşmanın şartlarına uymadığı, tecavüzvari hareketlerde bulunduğu görülmüştür. İşte bu sınır için düzenlenen şartlara uyulmaması ve Abbas Mirza'nın İranlı hacıların hacca gitmelerine müsaade etmemesi, Erzurum Valisi ve bu bölgenin seraskeri Hüsrev Paşa tarafından İstanbul'a bildirildi.

Bunun üzerine İstanbul'dan o civarda bulunan bütün vali ve mutasarrıflara, İranlıların Rum ihtilalini fırsat bilerek Osmanlı Devleti aleyhine Rusya ile anlaşma ihtimalinin olabileceğini göz önünde bulundurmaları tenbih edilerek, gerekli hazırlıkları yapmaları için hepsine ayrı ayrı yazılar gönderildi⁶⁰. Diğer bir ihtiyat tedbiri olarak İran sınırına sevk olunmak üzere Trabzon'a 80 kıta ve lüzumu kadar mühimmat, 8 orta topçu ile 4 orta arabacı gönderildi. Aşağıda anlatılacağı üzere, daha evvel hac meselesinden dolayı tedbire uğrayan Van Muhafızı Salih Paşa'ya da vezaret rütbesi verildi⁶¹.

İranlılar, Osmanlı Devleti'nin iç işleri ile uğraşmasını her zaman kendilerine fırsat olarak görüyorlardı. Nitekim Rumeli'deki karışıklıklar arttıkça İran'ın da tutum ve davranışları değişiyordu⁶². Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başlarında batıda ilk olarak Sırp İsyanı⁶³, hemen arkasından Yunan isyanları⁶⁴ ve Tepedelenli Ali Paşa sorunu⁶⁵ gibi iç ve dış meselelerle uğraşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bu sıkıntılarla meşgul olması İran'a, Rusya'ya kapıldığı topraklara karşılık, göz diktiği Osmanlı Devleti topraklarına saldırmak için bir fırsat olarak görünmüştü⁶⁶. İranlılar gösterdikleri bu bahaneler ve Rusya'nın Tahran elçisi

Masaroviç'in kışkırtmaları ile sulhün şartlarını bozarak, yer yer Osmanlı Devleti sınırlarına tecavüz etmeye başladılar⁶⁷. Bu tutum yüzünden Osmanlı Devleti karada ve denizde Yunanlılarla uğraşırken, İran sınırına da askeri yığınak yapmak zorunda kalmıştı⁶⁸. İran'ın Osmanlı Devleti'nin batıda Yunan isyanı ile uğraşmasını da fırsat bilerek hücumla geçmesiyle iki devlet arasında savaş çıktı⁶⁹.

1821–1823 Osmanlı–İran Savaşı

Osmanlı Devleti'nin bir tarafta Yunan Sorunu ile uğraşırken, şark hududunda da İran ile muharebeye başlamaktan başka çaresi kalmamıştı. İranlılar Doğu Bayezid ve Van taraflarından sınırı geçerek, Osmanlı sınırlarında bulunan ve devlete karşı olan Kürt aşiretlerinin yaşadıkları yerleri ve kaleleri koruma altına aldıklarını açıkladılar. Bu olaya bir de Rusya'nın kışkırtmaları eklenince, İran birçok koldan Osmanlı topraklarına saldırdı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 1821 Ocağı'nda Doğu Anadolu'ya önemli miktarda asker göndererek ciddi önlemler almaya başladı⁷⁰.

Feth Ali Şah'ın veliahdı Doğu Anadolu'ya diğer oğlu da Bağdat'ı almak üzere Irak'a saldırdı. Böylece savaş, Bağdat ve Erzurum cephelelerinde cereyan etti. İranlılar Bağdat cephesinde mağlup oldularsa da, Erzurum bölgesinde galip geldiler. Abbas Mirza 10 Eylül 1821'de çarhacısı⁷¹ Hasan Han Kaçar'ı Tebriz'den Hoy tarafına sevk edip, arkasından kendisi harekete geçmiştir. Hasan Han ani bir baskınla Toprakkaleyi istila etmiş, Abbas Mirza da Bayezid'i zaptetmiştir⁷². Bu esnada Erzurum'da tutuklu bulunan Behlül Paşa firar ederek, Bayezid'de bulunan Abbas Mirza'ya katılmış, onun emri altına girmiştir. Abbas Mirza da Bayezid sancağını 3000 askerle⁷³ kendisine verdikten sonra, Erzurum'a doğru yola çıkmıştır⁷⁴. Bayezid sancağının böyle kolaylıkla İranlılar tarafından zapt edilmesi, bölgede bulunan Osmanlı askerinin de paniğe sebep olmuştu. Bayezid'in düşmesi, bölgenin muhafazasına memur olan Çeçenzade Hasan Paşa emrindeki askerinin dağılmasına sebep olmuş, Hasan Paşa'yı da Erzurum'a doğru geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

Abbas Mirza Osmanlı ordusundan kalan ganimet ve eşyaları zapt ederek, Osmanlı tebaasını da esir almıştır. İran askeri Bitlis'e kadar uzanmış ve bütün bölgeyi ele geçirmiştir. Muş mutasarrıfı olan Selim Paşa⁷⁵ İran tarafına meyil göstermekte idi. Abbas Mirza tarafından kendisine bir şey yapılmayacağına dair teminat mektubu gönderilmiş, kardeşine de hanlık payesi tevdi edilmiştir⁷⁶. Abbas Mirza'nın başka bir bölge üzerinden sevk ettiği bir fırka asker, Kasım 1821 ortalarına doğru Erciş kalesini zapt etmiş fakat kışın bastırmasıyla Abbas Mirza ve ordusu Tebriz'e geri çekilerek savaşa ara vermişlerdi⁷⁷. Bu süreçte Osmanlı Devleti bölgede bazı tayinler ve değişiklikler yapmak zorunda kalmıştı.

Trabzon Valisi ve kapudan-ı esbak Salih Paşa'nın, maiyetinde bulunan halka zulüm ettiği Bâbiâlîce işitilmiş olduğundan, Aralık 1821'de görevinden azledilip, vezaret rütbesi kaldırılarak Tokat'ta sürülmüştü. Yerine Erzurum Valisi Hüsrev Paşa tayin edilmiş, bundan boşalan Erzurum Eyaleti valiliği ve şark canibi seraskerliği görevi de eski sadrazamlardan Mehmet Emin Rauf Paşa'ya tevcih buyrulmuştu⁷⁸. Şikkı evvel Mehmet Ataullah Efendi de 19 Aralık 1821 tarihinde Şark Ordusu defterdarı tayin edilerek Erzurum'a gönderilmiştir. Diyarbakır eyaleti de, Bağdat Valisi maiyetine memur Diyarbakır askeri başbuğu Seyit Ali Paşa'ya tevcih edilmişti. Şark seraskeri Rauf Paşa tarafından Cabbarzade Mahmut Celalettin Paşa çarhacı tayin edilmiş, Muş mutasarrıflığı, beş kaza ve altı liva Rauf Paşa'nın idaresine verilmişti⁷⁹. İran'a karşı savaşmak için Halep'ten şark ordusuna bin süvari gönderilmişti. Yine Halep'ten Bağdat'a gönderilen 3000 neferden bazıları firar etmiş ise de yakalananlar idam edilmişti. Diğerlerinin de firar edeceği göz önüne alınarak bu askerlerden bir bedel alınarak aylıklı asker olunmaları ya da düzenli askerlerin ihracı şıklarından birinin

tercih edilmesi gerektiği Halep Valisi Mustafa Paşa tarafından bildirilmekteydi⁸⁰. Ayrıca Bağdat Valisi Davut Paşa gelen askerlerin bir kısmının yolda firar ettiğini, kalanların da savaş sırasında firar edebileceğini bu sebeple ulufeli asker tedarik edilmesi gerektiğini sadarete bildirmişti⁸¹.

Ayrıca savaşın başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan İran vatandaşlarının tespit edilerek sınır dışı edilmeleri için çalışmalar yapılmıştı. Yakalanan İranlılar kısım kısım Erzurum'a gönderilmeye başlandı. Yolculuk sırasında İran vatandaşlarının problem çıkarmaları üzerine sınır dışı edilmelerinden vazgeçilerek nerede yakalandıysa orada hapsedilmeleri kararlaştırıldı⁸².

Kars muhafızı Osman Paşa, baharın gelmesi ile İran ordusunun Kars'a doğru yürüyeceği düşüncesiyle Kars'ın korunabilmesi için askerî yardımların gönderilmesi gerektiğini gerekli makamlara bildirmişti⁸³. Kars'ın korunabilmesi için birkaç bin süvari, 2-3 bin piyade, bu askerlerin iyi bir şekilde idaresi için de dirayetli bir komutan⁸⁴, dört obüs topu, mühimmatı ve top ustasının gönderilmesi istenmişti⁸⁵. Kars için gerekli olan askerler peyderpey Kars'a gönderilmekte ise de zahire ve mühimmat için merkezden yardım istenildi⁸⁶. Kars'ın korunması için gerekli olan işlemler tamamlandıktan sonra emniyetin sağlanması için, Kars'ta görevlendirilmiş askerlerin izinsiz bir şekilde başka yerlere gönderilmemesi, Kars'a İranlı tacirlerin girmesinin yasaklanması ve Kars'tan kimsenin İran'a gitmemesi hususları karara bağlandı⁸⁷.

1822 yaz aylarında savaş yeniden başladı ve İranlılar Eleşkird'de başarı kazandılar. Revan serdarı Hüseyin Han, Kars Muhafızı Osman Paşa'ya bir mektup yazıp, teslim olarak esirleri iade ettiği takdirde ellerindeki esirleri göndereceklerini bildirdi⁸⁸. İran ordusunun Osmanlı kuvvetlerini hezimete uğratarak Kars'a doğru ilerlediği sırada, her iki cephesinde askerler arasında ortaya çıkan salgın hastalık İran Ordusunu perişan etti⁸⁹. Abbas Mirza hastalık sebebiyle ölmüştü⁹⁰. Beklenmeyen bu darbe karşısında İran barışa yanaşmaya başladı. İki devlet arasında barışın tekrar sağlanmasını İngiltere kralı da istemekteydi. İngiltere elçisi, barış için teşebbüslere başlayıp hem Osmanlı Devleti hem de İran'la görüşmeler yapmıştı⁹¹. Osmanlı Devleti Yunan isyanı sebebi ile barışa taraftardı⁹². Fakat hiçbir şekilde tedbiri de elden bırakmamış, eyalet ve sancaklara hükümler yazılarak mühimmat ve zahire takviyesi yapılması istenmiştir. Sınırdaki bulunan İranlı ziyaretçi ve tacirler yakalanarak hapsedilmiş mallarına da geçici olarak el konulmuştur⁹³.

İran tüccarı da bir an önce barış yapılmasını istiyordu. Savaş ticari ilişkileri aksatmıştı. Bu sebeple Feth Ali Şah'a bir arzuhal göndererek⁹⁴ anlaşma yapmak zorunda olduklarını anlatmaya çalışıyorlardı. Feth Ali Şah bu şartlar üzerine barış yapmak zorunda kaldı. 1823 Haziran'ında Osmanlı Devleti delegeliğine tayin edilen Mehmed Emin Rauf Paşa ile Erzurum'a gelen İran Devleti temsilcisi Muhammed Ali Mirza arasında görüşmeler başladı⁹⁵.

1823 Erzurum Andlaşması

İki heyet arasında yapılan müzakereler sonucunda 28 Temmuz 1823'de Erzurum'da bir barış andlaşması imzalanmıştır. Yapılan bu andlaşma, 1746 tarihinde I.Mahmut zamanında yapılan andlaşma dikkate alınarak yapılmıştır.

Bu tarihi andlaşmanın maddelerini sıralayacak olursak;

1-Hiç bir devletin iç işlerine, diğer bir devletin karışması olağan olmamakla birlikte, bundan sonra Bağdat yakınlarında, Kürdistan taraflarında ve gerek sınırı içinde bulunan yerlere ve Kürdistan sancaklarına yapılan atamalara, kesinlikle İran tarafından müdahale olunmayacak ve sancak mutasarrıflıklarında hakkı olmayan eski yöneticiler hak talep ede-

meyecek. Buranın ahalisinden iki tarafın yaylak ve kışlaklarına geçen olur ise yaylak ve kışlak rusum-ı adiyesi ödeyecek. Kavga ve sair davalar ortaya çıktığında İran Devlet'i veliahdı Abbas Mirza Ali ile Bağdad valisi arasında fikir alışverişinde bulunularak meydana gelen çekişme giderilecektir. İki devlet arasında çekişmeye sebep olacak hallerin ortaya çıkmasına izin verilmeyecektir.

2- İran ahalisinden Kâbe-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere ve diğer İslam beldelelerine gelip gidenlere; hacılar, Anadolu'dan gelen ziyaretçiler ve diğer İslam beldeleri ahalisi ile aynı muamele yapıp, kendilerinden durma namıyla hukuğa uymayan ve bunun gibi kanunlar sebebiyle istenen yükümlülüklerden vazgeçilecek ve aynı şekilde atebat-ı âliye⁹⁶ ziyaretçilerinin ellerinde ticaret malı olmadığında onlardan Bâc talep olunmayacak ve elinde ticaret malı olanların hesapları üzere gümrükleri her zamanki şekilde olacak. Bunun haricinde bir şey istenmeyecektir. Diğer taraftan da İran'da, Osmanlı Devleti tüccar ve ahalisine aynı şekilde muamele olunacaktır. Bundan böyle, İran hacıları ve tüccarı hakkında bu eski şartın yürürlükte olması ve yürütülmesi, Osmanlı Devleti sadrazam ve Emirü'l Hac ve diğer subaylar tarafından sağlanacaktır. Ve Şam-ı Şerif'ten, Haremeyn-i Muhteremeyne gidip gelinceye kadar Surre-i Hümayun Eminleri tarafından dahi gözetilerek korunmaları sağlanacak ve bunların arasında meydana gelen çekişmeleri önlemek ve bertaraf etmek için, Surre Emini Nezareti ve içlerinden güvenilir kişilerin görüşleri alınacaktır.

İran Şahı ve şehzadelerinin haremelerinden ve İran Devleti büyüklerinden hacca ve atebat-ı âliye ziyaretine gidenlere, durumlarına göre saygı gösterilecek. Ve aynı şekilde İran tüccarının Rusumat gümrükleri, Osmanlı tebe'asından olan Müslüman tüccarlara ne şekilde uygulanıyorsa İranlılara da aynı şekilde uygulanacak. Ve ticaret mallarından bir defa % 4 kuruş gümrük alındıktan sonra ellerine verilen eda tezkeresine karşı diğer yerlerde de başka birisine devredilmediği sürece tekrar gümrük alınmayacak. İran tüccarı, Dersaadet'e götürdüğü 'Kiraz Çubuğu' Osmanlı Devleti'nde yasak olan tekel alım satımı gereğince dilediğine satabilecektir. Osmanlı Devleti'nin tüccar, tebe'a ve ahalisinden İran Devleti memleketlerine ve İran Devleti tüccar ve tebe'a ve ahalisinden Osmanlı Devleti memleketlerine gidip gelenlere İslam ahalisine yakışır bir şekilde davranılarak, kötülüklerden korunacaklardır.

3- İki devlet arasında çekişme olan, Haydaranlu ve Sebki aşiretlerinden, Osmanlı Devleti toprağında bulunanlar, İran sınırına tecavüz ederek zarar verirlerse bunun yasaklanması ve düzeltilmesine Osmanlı Devleti'nin sınır görevlileri dikkat edecek. Eğer bunlar bu tecavüz hareketlerinden vazgeçmezse ve sınır görevlileri tarafından tecavüzleri önlenemezse, bunların sahiplenilmesinden el çekilecek. Eğer kendi rızalarıyla İran memleketlerine geçerse, Osmanlı Devleti bunların geçmesine izin verecek, İran tarafına geçtikten sonra tekrar Osmanlı Devleti toprağına geçmek isterlerse de kesinlikle kabul edilmeyecekti. Bunlar İran toprağına geçtiklerinde Osmanlı Devleti sınırına tecavüz eder de zarar verirlerse İran Devleti sınır görevlisi buna izin vermeyecek ve tecavüzlere karşı dikkatli olacak.

4- İki devlet arasındaki eski şarta göre, firariler kabul olunmayacak ve aynı şekilde Osmanlı Devleti tarafından, İran tarafına ve İran tarafından, Osmanlı Devleti tarafına aşiretlerden ve İl'an bölgesinden geçenler kabul edilmeyecek.

5- İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerinde İran tüccarının, el konulan malları deftere kaydolunacak. Mal ve eşyaları, el konulan tarihten itibaren 60. günün sonunda buldukları yerlerde, deftere kaydedildiği şekilde İran elçisi aracılığı ile sahibine teslim edilecek. Muhafaza edilen maldan başka, iki devlet arasında anlaşmazlığın bulunduğu sırada Osmanlı Devleti topraklarında bulunan hacılar, tüccarlar ve İran ahalisinden, bazı vezirler ve subaylar tarafından zorla alınmış olan mal var ise, tayin edecekleri vekillerin aracılığıyla, bu mahalde tahsili için ferman verilecek.

6- Osmanlı Devleti topraklarında ölenlerin vasiyeti olmadığı halde beytü'l-mâle bırakılan malları, kaydolunacak ve emin bir yerde saklanacak. Varisinin ortaya çıkması durumunda malların, rusûm-ı âdiyesi ve saklandığı mahallin kirası alınarak teslim edilecek. Saklanan eşya, kaza sebebiyle telef olursa hak iddia olunmayacak. Bir sene zarfında varisi çıkmaz ise beytü'l-mâlden satılıp bedeli saklanacak. Osmanlı ahalisinden de İran topraklarında vefat eden olursa aynı şartlar uygulanacaktı.

7- İki devletin dostluğunu kuvvetlendirmek için her üç senede bir şahıs Osmanlı Devleti tarafından İran'da ve İran tarafından Osmanlı Devleti'nde ikâmet edecek ve iki devletin de vatandaşı olup, bir savaş sırasında kendi ülkesine geçerek, zarar verenler hakkında bu andlaşmaya hürmeten verdiği zarar katında cezalandırılacaktı⁹⁷.

İranla yapılan andlaşmanın ardından Şark Seraskeri Rauf Paşa sadarete bir yazı yazarak, andlaşmanın tasdiknamelerinin alınıp verilmesi için İranlıların acele ettiğini bu iş için görevlendirilecek elçilerin bir an önce atamalarının yapılması gerektiğini belirtmiş, karşılıklı olarak geri verilecek arazi ve kalelerin 60 güne kadar teslim edileceklerini bildirmiştir⁹⁸.

Kısa bir süre sonra da yapılan andlaşmanın tasdiknamesinin Erzurum Valisi Rauf Paşa'ya geldiğini, Osmanlı Devleti tasdiknamesinin de İran'a gönderildiğini görmekteyiz⁹⁹.

Sonuç

Osmanlı-İran ilişkilerinin başlangıcına bakıldığında bir Sünnî-Şiî çatışması niteliği taşımaktadır. Bu durum yüzyıllarca da böyle sürüp gitmiştir. Osmanlı Devleti ne zaman bir iç veya dış sorunla karşılaşsa, bir ikinci sorun olarak karşısına İran çıkmıştır. İran'ın bu olumsuz tavırları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki fetih hareketlerini olumsuz yönde etkilemiştir. 1639 Kasr-ı Şirin antlaşması ile yaklaşık olarak 1,5 asır devam eden Osmanlı-İran siyasi anlaşmazlıkları, askerî savaşları ve hâkimiyet mücadelesi son bulmuştur. Günümüzdeki Türkiye-İran sınırı bu antlaşma ile çizilmiştir. Bu antlaşmadan sonra yapılan savaşlar ve mücadeleler sınırı değiştirmemiştir. XVIII. yüzyıl içinde de Osmanlı-İran mücadeleleri devam etmiş, fakat sonucunda Kasr-ı Şirin antlaşması esasları kabul görmüştür.

XIX. yüzyıla gelindiğinde hem Osmanlı Devleti'nin hem de İran'ın Fransız ve İngiliz politikalarının etkisinde kaldığını görmekteyiz. Fransa, Ruslarla olan mücadelelerinde, Osmanlı Devleti ve İran'ı, Ruslara karşı kıskırtmış ve Rusların iki ve daha çok cephede birden savaşmasını sağlamıştır. Bu durum Fransa'nın Ruslarla anlaşmasına kadar sürmüştür. Bu iki İslâm devletini Fransa'dan sonra İngiltere de kendi emelleri için kullanmış, iki devletin birbirine yaklaşarak birlikte Ruslara karşı mücadele vermesi için arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Fakat İran'ın Ruslarla yaptığı savaşlarda kaybettiği toprakları Osmanlı Devleti'nden koparacağı topraklarla telafi etmek istemesi ve bu emeline ulaşmak için küçük meseleleri büyüterek Osmanlı Devleti'ne saldırması iki devletin birlikte hareket etmesini önlemiştir.

1821 yılında Osmanlı Devleti, bir iç meselesi olan Yunan İsyanı ile uğraşırken; İran, Rusya'nın da kıskırtmasıyla Osmanlı Devletine savaş açmış yaklaşık iki yıl süren savaş sonunda Erzurum'da muahede imzalanmıştır. Bu muahede ile sınır güvenliği garanti altına alınarak aşiretlerin sınırlardaki hareketlerine kısıtlamalar getirilmiştir. Böylece İran, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacağı teminatını vermiştir. Ticari ilişkilerde düzenlemelere gidilerek her iki tarafın tüccarlarının korunmasına dair garantiler verilmiştir. Osmanlı Devleti, hac konusunda İranlı hacılara kolaylık sağlanacağı taahhüdünde bulunarak, korunmalarını garanti altına almıştır. Firarilerin de bu antlaşmayla kesin olarak kabul edilmeyeceği iki devlet tarafından kabul görmüştür. Bu antlaşma ile iki taraf dostluğu kuvvetlendirmek açısından elçi bulundurma hususunda anlaşmaya varmışlardır.

Osmanlı Devleti ile İran mücadeleleri bu antlaşma ile son bulmamış olsa da daha sonraki dönemlerde fazla sorun yaşanmamıştır. Genellikle bundan sonra yapılan antlaşmalar iki devlet arasındaki telgraf hatları, ticari faaliyetler ve hacılara yönelik düzenlemelerdir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı-İran ilişkilerinde değişik safhalar görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin, İngiliz desteğini kaybetmesi ile İran gibi Rusya'yla karşı karşıya kalmış, bu da iki devleti birbirine yaklaştırmış; aradaki din kardeşliği ve dostluğun, kuvvetli bir ittifaka dönüştürülmesi konuşulmaya başlanmıştır.

NOTLAR

- ¹ İbrahim Aykun, "Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit", *Osmanlı*, C.I, Ankara, 1999, s. 689-702; İran'da hüküm süren hanedanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ali Furugi, *Büyük İran Tarihi*, (Çev. Ömer Halis), Askeri Matbaa, İstanbul 1926.
- ² Kanuni Sultan Süleyman İran üzerine üç büyük sefer düzenlemiştir. Bunlar; İrakeyn seferi (1533-1535), Tebriz seferi (1548-1549), Nahçıvan seferi (1554-1555). Fakat Kanuni Sultan Süleyman hiçbirinde Şah Tahmasb ile karşılıklı meydan savaşı yapma imkânı bulamamıştır.
- ³ 1 Haziran 1555 Amasya Barışı ile Osmanlı Devleti, kuruluşundan elli beş yıl sonra Safevi Devleti'ni resmen tanımış oluyordu.
- ⁴ Bu devir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578-1612*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.
- ⁵ III. Murat devrinde gelişen bu olayların sonunda 1590 yılında İstanbul Barış antlaşması imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Remzi Kılıç, *XVI.-XVII. yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s. 127-132.
- ⁶ Nasuh Paşa antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *age*, s. 278; Remzi Kılıç, *age*, s. 145-172.
- ⁷ Bundan sonra ki süreçte İran ile Türkiye arasında çıkan sınır anlaşmazlıkları Kasr-ı Şirin antlaşmasına göre çözüme kavuşturulmuştur. Antlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz. Remzi Kılıç, *age*, s. 192-195.
- ⁸ Nadir Şah hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Afşarlar İran'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 41, İstanbul 1986, s. 128-129.
- ⁹ Nadir Şah'ın İran'da izlediği siyaseti şu şekilde açıklayabiliriz: Sünniliği yerleştirmeye çalışması, Caferiliği beşinci mezhep olarak kabul ettirme çabası ve şii ulemaya baskılar yapmasıdır. Cezmi Eraslan, "İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878-1882)", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İstanbul 1999, s. 222.
- ¹⁰ XVIII. yüzyılda İran'da hüküm süren aileler hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV-II, Türk tarih kurumu yayınları, Ankara 1988, s. 132-134.
- ¹¹ I. Mahmut zamanında, 1639 Kasr-ı Şirin Muahedesinin çizdiği sınır esas alınarak Nadir Şah'la imzalanan antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Muahedat Mecmusası*, Cilt II, İstanbul 1294, s. 319; Mustafa Nuri, *Netayic ül-Vukuat*, C.III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1294, s. 32-34.
- ¹² Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 155.
- ¹³ Rıfat Uçarol, *age*, s. 155.
- ¹⁴ *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Güven Yayınevi, İstanbul 1971, s. 2865.

- ¹⁵ Rırat Uçarol, *age*, s. 155.
- ¹⁶ *Mufasssal...*, s. 2865.
- ¹⁷ Andlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Muahadat Mecmuası*, C.I, İstanbul 1294, s. 266–269; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. IX, Matbaa-i Osmani, Dersaadet 1309, s. 286–288; Nihat Erım, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 233–237.
- ¹⁸ Rus araştırmacılara göre İran, 19. Asrın başlarından itibaren tamamen İngiltere'nin nüfuzuna girmiştir. İran, İngiltere'nin isteği doğrultusunda Rusya ile mücadeleye girişmiş, 1809 yıllarının başlarından itibaren İngiltere'nin İran elçisi H. Johns İran'ı Rusya ile savaşması için kışkırtmaya başlamıştı. Nihayetinde 12 Mart 1809 tarihinde İngiltere ve İran arasında imzalanan anlaşma gereği İngilizler İran'a savaş yardımı olarak 160 bin Tümen vereceklerini vaad etmişlerdir. Böylelikle İngilizler kendilerini Hindistan'da rahatsız edeceğine düşündükleri Rusya'yı İran ile oyalamayı düşünmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. N. A. Kuznetsova, *İran v pervoy polovine XIX veka*, izdatelstvo Nauka, Moskova 1983, s. 37. İngiltere, 1804–1813 yılları arasında devam eden Rus-İran savaşı sonrasında iki devlet arasındaki çatışmayı iyi değerlendirerek İran'da şah seçilen Feth Ali'nin Rus karşısı siyaset izlemesini telkin etmiştir. 1814 tarihinde İngiltere ve İran arasında yapılan barış sonrası İngiltere bazı konularda İran'a Avrupalı devletlerin yardımını ulaştıracağına dair söz vermiştir. İngiltere, İran askerlerini eğitim için İngiltere'ye davet etmiş, İran'a askeri konularda yardım edeceği sözünü de vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Vsemirnaya İstoriya*, hazırlayanlar N. A. Smirnov, N. A. Erofeyev, A. R. İoannisyan, A. S. Nifontov, Tom IV, izdatelstvo Nauka, Moskova 1959, s. 277. (Makalede yararlandığımız Rusça kaynak ve araştırma eserlerini Hasan Demiroğlu tercüme etmiştir).
- ¹⁹ İngiltere ile Fransa, Rusya üzerinde olan çıkar politikalarının çakışması sebebiyle karşı karşıya gelmişlerdi. İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı her ne kadar Osmanlı Devleti'ni ve İran'ı koruma ve kollama konusunda gayret sarf etseler de, esas amaçları Kafkas politikalarında kendi çıkarlarını korumaktır. Bu politika sebebi ile İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti ve İran üzerindeki diplomatik faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Salih Mercan, XVIII. Yüzyılda İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Osmanlı ve İran Arasında İttifak Oluşturma Çabaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 124, İstanbul 2000, s.175–185.
- ²⁰ BOA., C.HR., Nr. 1342 (Ra. 1224 / Nisan-Mayıs 1809); Rırat Uçarol, *age*, s. 155–156; BOA., C.HR., Nr. 1342 (Ra. 1224 / Nisan-Mayıs 1809); İlyas Gökhan, "1821–1823 Osmanlı- İran Savaşları ve Kayseri'ye Etkileri" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 113, İstanbul 1998, s. 167.
- ²¹ Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhî*, C.I, (haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca basım yayım, İstanbul 2008, s. 411; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i...*, C. IX, s. 220.
- ²² Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. X, Dersaadet 1309, s. 31.
- ²³ Osmanlı Devleti, İran'ın Baban Paşalarının özellikle Abdurrahman Paşa'nın himaye edilmemesi ve Ahışa, Kars taraflarında bulunan Osmanlı Devleti memurlarına ihtiyaç halinde yardım edilmesi gibi isteklerde bulunmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C.IX, s. 221; Baban beyleri birbirlerini çekememekteydiler. Kimi Bağdat'ın tarafını kimi de İran'ın tarafını tutmakta idi. Bu da çoğu zaman Osmanlı Devleti ile İran'ın arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep oluyordu. Baban paşalarının bu çekişmeleri ileride kendi sonlarını hazırlayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C.X, s. 92.

- ²⁴ Feth Ali Şah Şehrizar beylerinin seçimlerinin, İran'ın da fikrinin alınarak gerçekleştirilmesi ve Bağdat valilerinin İran'ın isteklerine göre hareket etmesini şart koşmaktaydı. Feth Ali Şah'ın talepleri için bakınız, Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C.IX s. 221.
- ²⁵ Asıl maksat iki İslam devletinin, ortak düşman olan Ruslara karşı birleşerek hareket etmeleri olduğu halde, İran'ın Şehrizar mutasarrıflarının seçilip tayin edilmeleri gibi Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak istemesi görüşmeleri tıkamıştır. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, s. 221; *Mufassal...*, C.V, s. 2866 Mufassal Osmanlı Tarihi ve diğer kaynaklarda Osmanlı İran ittifakının sözde kaldığı anlatılırken bazı Rus kaynaklarında iki devletin Rusya'ya karşı birlikte savaştığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. V. A. Fedorov, *İstoriya Rossii XIX-naçala XX veka*, Moskova 2004, s. 234 Rusya 1810 yılının Eylül ayından itibaren Türk-İran birleşik orduları ile Kafkasya'da savaşa başlamıştır. Türk-İran kuvvetleri ilk başlarda başarılar gösterse de akabinde Rus kuvvetleri 1812 tarihinde Napolyon'un Rus seferini bertaraf ettikten sonra bütün kuvvetlerini bu bölgelere aktarmaları sonucunda hem Türk kuvvetlerini hem de İran kuvvetlerini mağlup etmiştir.
- ²⁶ Andlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. X, s. 242-250; *Muahedat Mecmuası*, C.IV, İstanbul 1298, s. 49-57; Nihat Erim, *age*, s. 241-254
- ²⁷ Bükreş Andlaşması'nda Osmanlı Devletinin İran ile ilgili olarak koydurduğu 13. madde şöyle demektedir: Bükreş anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti, İran ve İslam camiası için Rusya ve İran arasında devam eden savaşın bitirilmesi ve iki tarafın anlaşarak barışın yapılabilmesi için çalışmalar yapacaktı. Hatta iki taraf anlaşma metnini hazırlamak için bir araya geldiğinde Osmanlı Devleti de bu toplantılara katılarak, iki taraf arasında en az Bükreş Antlaşması düzeyinde bir barışın sağlanabilmesi için çalışmalar yapmasına Rusya rıza gösterecekti. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. X, s. 249; *Muahedat...*, C. IV, s. 57; T. Yuzefoviç, *Dogovori Rossii s vostokom političeskie i torgovie*, Moskova 2005, s. 76.
- ²⁸ Osmanlı Devleti'nin Rusya ile anlaşma imzalaması İran'ın hoşuna gitmemişti. İran bu olayı İngiliz elçisi ile paylaşmıştı. Elçi, Osmanlı Devleti'nin doğru karar verdiğini, İran'ın da bir an evvel Rusya ile anlaşma imzalaması gerektiğini dile getirmişti. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XI s. 32; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, (Çev. Nilüfer Epçeli – Kemal Beydilli), İstanbul 2005, s. 199; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IX, (Haz. Mümin Çevik) İstanbul 1992, s. 229.
- ²⁹ 1917 Ekim İhtilâli öncesinde Rusya, Avrupa Devletlerinin kullandığı Gregoryen takviminin yerine Jülyen takvimi kullanıyordu. Bu nedenle 1917 öncesi yayınlanan Rus kaynaklarında tarihler Jülyen takvimi esas alınarak yazılmaktaydı. Bkz. Hasan Demiroğlu, "İdil-Ural Türk Gazetelerinde (1905–1912) Kırgız ve Kazaklar" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.45, İstanbul 2009, s. 157. Metinde tarihleri verirken parantez içerisinde kullandığımız tarihler Gregoryen takvimi esas alınarak verilen tarihlere aittir.
- ³⁰ Gülistan antlaşması ile Karabağ, Şeki, Şirvan, Derbent, Kuba, Bakû ve Talis hanlıkları arazisi Rusya'ya terk ediliyor, ayrıca Hazar Denizi'nde Rusya haricinde kimsenin harb gemisi bulunduramayacağı hususu İran tarafından kabul ediliyordu. V. A. Fedorov, *age*, s. 235; N. A. Kuznetsova, *age*, s. 40; İran ve Rusya arasında Gülistan'da imzalanan mukavele, her iki devlet tarafından onaylanarak 15.9.1814 tarihinde Tiflis'te karşılıklı olarak mübadele edildi. İran andlaşmanın imzalanmasına rağmen Mirza Ebu-l Hasan'ı Petersburg'a göndererek Karabağ ve Talış Hanlığının İran'a bırakılmasını, sınırın Terek Çayı boyunca olmasını istedi. Amacına ulaşamayan elçi bu defa Şoragil'i talep ettiyse de kabul görmedi. Böylece Kuzey Azerbaycan Rusya'nın idaresine girmiş oldu. Vidadi

Umudoğlu, “Rusya ve İnan’ın Yapmış Olduğu İki Muharebe Arasındaki Devirde Halkın Sömürgecilige Karşı Mücadelesi”, (Aktaran Cengiz Yavan), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 128, İstanbul 2000, s.151.

³¹ *Mufasssal...*, C.V, s.2866-2867.

³² BOA., HAT., Nr. 1/8 (29 Z. 1230 / 2 Aralık 1815).

³³ BOA., HAT., Nr. 1/8A (29 Z. 1230 / 2 Aralık 1815).

³⁴ BOA., HAT., Nr. 1/8B (29 Z. 1230 / 2 Aralık 1815).

³⁵ BOA., HAT., Nr. 452 / 22390 (5 Z. 1232 / 16 Ekim 1817); BOA., HAT., Nr. 452 / 22390 A (5 Z. 1232 / 16 Ekim 1817); Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C.II, s. 881.

³⁶ BOA., HAT., Nr. 452 / 22393 (24 N. 1232 / 7 Ağustos 1817).

³⁷ BOA., HAT., Nr. 452 / 22393 A (29 N. 1232 / 14 Haziran 1817); BOA., HAT., Nr. 452 / 22393 B (5 N. 1232 / 19 Temmuz 1817)

³⁸ Aşiretin ismi ile ilgili olarak Şanizade tarihini Latin harflere aktaran yazar orijinal metinde kelimenin beski olarak geçtiğini ifade etmektedir. Kendisi ise Sipiki olarak kullanmıştır. Tarih-i Cevdet, C. XII, s. 8’de Sebki سبكي, BOA.,Düveli Ecnebiye Defteri Nr.43-1 s. 4’te, Sibikli (سبيكلي); *Muahadat Mecmuası*, C. III, s. 3’te Sibikli (سبيكلي)olarak geçmektedir. Arşiv belgelerinde de (سبيكلي , سبيكي , سبيكلو) bu şekillerde geçen aşiret ismi, arşiv tarafından yayınlanan eserde de Sebki ve Sebikli olarak geçmektedir. Bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Aşiretler, Camiler, Türbeler, Tekkeler, Zaviyeler, Gemi İsimleri*, İstanbul 2001, s. 16.

³⁹ BOA., HAT., Nr. 452 / 22395 (17 Z. 1232 / 28 Ekim 1817).

⁴⁰ BOA., HAT., Nr. 782 / 36609 (29 Z. 1233 / 30 Ekim 1818); İnan serdarının biraderi Hasan Han Erciş Kalesine, İnan’a tabi olan Hakkâri Beyi Mustafa Bey de Mahmudi kalesine saldırılarda bulunmuşlardı. Bu saldırılarda tahribatta bulunarak yüklü miktarda küçükbaş hayvanı gasp etmişlerdir. Bkz.BOA., HAT., Nr. 824 / 37401 D (11 Z. 1232/ 22 Ekim 1817).

⁴¹ BOA., HAT., Nr. 769 / 36172 (1 Ş. 1234 / 26 Mayıs 1819).

⁴² BOA., HAT., Nr. 769 / 36172 O (6 Ş. 1234 / 31 Mayıs 1819); Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C.II, s. 920.

⁴³ BOA., HAT., Nr. 769 / 36172 O (6 Ş. 1234 / 31 Mayıs 1819); BOA., HAT., Nr. 470 / 23047 (29 Z. 1234 / 19 Ekim 1819); BOA., HAT., Nr. 750/ 35445 (29 Z. 1234 / 19 Ekim 1819); Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C. II, s. 921.

⁴⁴ Mir-i miran Selim Paşa, Erzurum Valisinin silahdarı Ali Paşa, Çıldır Beylerbeyi Ali Paşa, Ahıska askerleri, Bayezid ve Eleşkirt mutasarrıflıkları, Erzurum’un eyaletli askerleri ve 300 asker, İspir voyvodası, Bayburt Ayanı Kösük-oğlu ve Kiğı Bey’i ile 200 asker, Tercan Bey’i ile 250 asker, Erzincan Ayanı ile 100 asker, Kelkid ve Şiran ayanları, Karahisar-ı şarkî sancağından güçlü ve kabiliyetli bir komutan ile 500 asker, Livane Bey’i Süleyman Bey’den 500 asker, Erzurum’un Tortum kazasından 150 asker, İspir kazasından Leff-oğlu maiyetiyle 300 asker, Rakka ve Diyarbakır valisi, Bozok mutasarrıfı, Sivas valisi, Trabzon valisi, Maraş valileri ile tedarik ettikleri askerler Van üzerine harekete geçmiştir. BOA., HAT., Nr. 470 / 23047 (29 Z. 1234 / 19 Ekim 1819); Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C. II, s.921.

⁴⁵ Van muhafızı İbrahim Bey, Derviş Paşa’nın Hoy tarafından İnan’a firar ettiği fakat İnan’ın onu korumayacağını, ancak aşiretlerden birisine sığınabileceğini bildirmiştir. BOA., HAT., Nr. 1227 / 47928 L (29 S. 1234 / 28 Aralık 1818); Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C. II, s.923.

- ⁴⁶ BOA., HAT., Nr. 769 / 36174 C (28 Ş. 1234 / 22 Haziran 1819); BOA., HAT., Nr. 769 / 36174 (29 N. 1234 / 22 Temmuz 1819); BOA., HAT., Nr. 769 / 36174 D (3 N. 1234 / 26 Haziran 1819); BOA., HAT., Nr. 787 / 36731 (29 Z. 1234 / 19 Ekim 1819).
- ⁴⁷ İran'da yaşayan kürt aşiretleri devalı surette Osmanlı sınırlarını ihlal ederek halka zarar verip mallarını yağmalamaktaydı. Bunun önlenmesi için Osmanlı Devleti sık sık sınırda bulunan paşalarına bu hususta uyarılar göndermekteydi. BOA., C.HR., Nr. 1446 (M. 1236 / Ekim-Kasım 1820).
- ⁴⁸ Bu şehrin adı Meyyafarkin, Mafarkin, Farkin olarak da geçmektedir.
- ⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, Dersaadet 1309, s. 4-6. Haydaranlı aşiretinin bir kısmı Osmanlı toprakları içerisinde Muş'ta bir kısmı da İran'ın Hoy Şehrinde Abbas Mirza'nın maiyetinde yaşamakta idi. Haydaranlı aşireti reislerinden Kasım Ağa Abbas Mirza'ya gücenerek Muş, Malazgirt sancaklarına gelerek kardeşinin yanında kışlamak için Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'dan izin istemiştir. BOA., HAT., Nr. 1 / 18 G (12 Z. 1235 / 20 Eylül 1820); İran buna karşı çıkararak Kasım Han'ın hemen geri dönmesini ve izinsiz bir şekilde böyle bir harekette bulunmasının kendisine pahalıya mal olacağını bildirmiştir. BOA., HAT., Nr. 1 / 18 O (30 M. 1235 / 18 Kasım 1819); BOA., HAT., Nr. 4 / 104 (24 Za. 1235 / 2 Eylül 1820); BOA., HAT., Nr. 1 / 18 N (29 Z. 1235 / 7 Ekim 1820); BOA., HAT., Nr. 807 / 37195 E (29 Z. 1235 / 7 Ekim 1820); Abbas Mirza Muş'a yerleşen aşireti İran'a döndürmesi için Revan Han'ı Hüseyin Han'a emir vermiştir. BOA., HAT., Nr. 1264 / 48943 (29 Z. 1234 / 19 Ekim 1819); Bu durumu Osmanlı Devleti haber almış ve sadrazam tarafından Revan Serdarı Hüseyin Han'a bir mektup yazılmıştı. Mektupta sadrazam, Hüseyin Han'a, İran'dan gelip Muş'a yerleşmiş olan aşiretlerin iade edilmediği takdirde askeri kuvvet kullanacaklarını duyduğunu, böyle bir şey için aradaki hukuku ihlâl ile asker sevkinin uygun olmayacağını bildirerek, Kürtlerin bir müddet sonra kendiliğinden İran'a döneceklerinden bahsetmişti. BOA., HAT., Nr. 1/18 E (11 Z. 1235 / 19 Eylül 1820); Hasan Han Haydaranlı Aşiretini İran'a döndürmek, eğer bu mümkün olmazsa mallarını yağma ve kadınlarını esir etmek için sınırı geçmiştir. BOA., HAT., Nr. 825 / 37413 Z (11 Z. 1235 / 19 Eylül 1820); BOA., HAT., Nr. 1/18 (25 Z. 1235 / 3 Ekim 1820).
- ⁵⁰ Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C. II, s. 1016-1018; Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 7-8.
- ⁵¹ Delil; Hacılara yol gösteren kişilerdir. Havari; Peygamberin fikirlerini yaymada yardımları dokunan kimselerden her biri.
- ⁵² Taht-ı revan; Dört kişi ve ekseriya iki katır tarafından taşınan nakil vasıtası, Mahaffe; deve katır gibi hayvanların sırtına konulan ve içine iki kişinin oturabildiği kapalı vasıta, mahfe.
- ⁵³ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 7-8.
- ⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. X s. 231; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul 1955, s. 107.
- ⁵⁵ BOA., HAT., Nr. 795 / 36900 (29 Z. 1233 / 30 Ekim 1818); Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. X, s. 230.
- ⁵⁶ Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C. II, s. 814-815; BOA., HAT., Nr. 786 / 36708 (29 Z. 1235 / 7 Ekim 1820).
- ⁵⁷ BOA., HAT., Nr. 796 / 36903 (6 S. 1233 / 16 Aralık 1817); Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. X s. 230.
- ⁵⁸ Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C. II, s.835; Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. X s. 231

- ⁵⁹ BOA., HAT., Nr. 2 / 60 (30 B. 1232 / 15 Haziran 1817); Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C.II, s. 831-832; Kalenin ismi Cevdet tarihinde Sadmatış olarak geçmektedir .Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C.X s. 232; *Mufassal...*, C.V, s. 2867.
- ⁶⁰ BOA.,C.HR.,Nr. 752 (M. 1237 / Eylül- Ekim 1821); Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *age*, C. II, s. 1141.
- ⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C.XII, s. 9.
- ⁶² Ahmet Cevdet Paşa, *age*, s. 10.
- ⁶³ 1804–1813 yılları arasındaki Sırp İsyanı hakkında daha detaylı bilgi için karşılaştırmalı olarak bakınız. Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001; Selim Aslantaş, *Osmanlıda Sırp İsyanları 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007; *Pervoe Serbkoe vosstanie 1804–1813 gg. i Rossiya*, Tom. I-III, izdatelstvo Nauka, Moskova 1983.
- ⁶⁴ Yunan isyanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.
- ⁶⁵ Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.
- ⁶⁶ Rırat Uçarol, *age*, s. 157.
- ⁶⁷ BOA.,C.HR.,Nr. 477 (27 Ca. 1237 / 19 Şubat 1822); Nicolae Jorga, *age*, s. 234; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *age*, C. IX, s. 275
- ⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 10.
- ⁶⁹ Rırat Uçarol, *age*, s. 157.
- ⁷⁰ *Mufassal...*, C. V, s. 2867-2868; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 10.
- ⁷¹ Öncü kuvvet, savaş başlarken düşmanla ilk temas eden grup.
- ⁷² BOA., HAT., Nr. 815 / 37286 (21 S. 1237 / 17 Kasım 1821).
- ⁷³ BOA., HAT., Nr. 821 / 37382 F (7 Ra. 1237 / 2 Eylül 1821).
- ⁷⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 10.
- ⁷⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, s.11
- ⁷⁶ BOA., HAT., Nr. 821 / 37382 F (7 Ra. 1237 / 2 Eylül 1821); Selim Paşa, teslim olma sebebini Şark Seraskeri Hüsrev Paşa'nın yardım göndermemesine dayandırmaktaydı. BOA., HAT., Nr. 821 / 37382 H (5 Ra. 1237 / 30 Kasım 1821); BOA., HAT., Nr. 825 / 37414 (1 R. 1237 / 26 Aralık 1821); BOA., HAT., Nr. 826 / 37442 A (24 S. 1237 / 20 Kasım 1821); Selim Paşa'nın ihanetinin detaylarına dair bkz. BOA., HAT., Nr. 826 / 37442 G (29 Z. 1237 / 16 Eylül 1822); Hüsrev Mehmet Paşa tarafından yazılan bir tahri-ratta; Selim Paşa'nın İran tarafına geçmesi ile İranlıların Van'ın üzerine yürüdüğü, valinin mukavemeti karşısında Hoy'a geri döndükleri belirtilmektedir. Ayrıca Adilcevaz ve Ahlat'a saldırmışlarsa da başarı elde edemedikleri, Erciş'in ise mukavemet göstermeden teslim olduğu kaydedilmiştir. BOA., HAT., Nr. 826 / 37442 İ (29 S. 1237 / 25 Kasım 1821); Selim Paşa'nın İran'a tabi olması kürt aşiretleri tarafından da tepki görmüştü. Vatanlarını terk eden aşiretler Tercan ve Pasin taraflarına yerleştirilmişlerdir. BOA., HAT., Nr. 826 / 37442 L (29 S. 1237 / 25 Kasım 1821).
- ⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 11.
- ⁷⁸ BOA.,C.HR.,Nr. 752 (M. 1237 / Eylül- Ekim 1821); Şark canibi seraskerliğine Hüsrev Paşa getirilmişti. Fakat Rauf Paşa'nın bu iş için daha tecrübeli olması ve o bölgeyi daha iyi bilmesi sebebiyle Hüsrev Paşa'dan bu görev alınarak Rauf Paşa'ya verilmiştir. BOA., HAT., Nr. 823 / 37390 B (1 Ra. 1237 / 26 Kasım 1821).
- ⁷⁹ BOA.,C.HR.,Nr. 752 (M. 1237 / Eylül- Ekim 1821).

- ⁸⁰ BOA., HAT., Nr. 821 / 37383 C (21 B. 1237 / 13 Nisan 1822).
- ⁸¹ BOA., HAT., Nr. 770 / 36177 A (3 L. 1237 / 23 Haziran 1822).
- ⁸² BOA., C.HR., Nr. 2196 (23 N. 1236 / 24 Haziran 1821); Tebriz'den Erzurum'da bulunan tacirlere gönderilen ve ele geçirilen mektuplarda, İran'ın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri tespit edildi. BOA., HAT., Nr. 817 / 37302 D (09 M. 1237 / 6 Ekim 1821).
- ⁸³ BOA., HAT., Nr. 823 / 37390 B (15 R. 1237 / 9 Ocak 1822); BOA., HAT., Nr. 823 / 37390 D (23 R. 1237 / 17 Ocak 1822).
- ⁸⁴ BOA., HAT., Nr. 823 / 37390 (17 R. 1237 / 11 Ocak 1822); BOA., HAT., Nr. 821 / 37383 O (11 B. 1237 / 3 Nisan 1822); BOA., HAT., Nr. 822 / 37389 F (29 Z. 1237 / 16 Eylül 1822).
- ⁸⁵ BOA., HAT., Nr. 816 / 37293 F (1 Ra. 1237 / 26 Kasım 1821).
- ⁸⁶ BOA., HAT., Nr. 786 / 36694 (17 Ca. 1237 / 9 Şubat 1822).
- ⁸⁷ BOA., HAT., Nr. 822 / 37385 (3 Ca. 1237 / 26 Ocak 1822); BOA., HAT., Nr. 822 / 37385 E (13 R. 1237 / 7 Ocak 1822).
- ⁸⁸ BOA., HAT., Nr. 770 / 36179 Ö (3 Z. 1237 / 21 Ağustos 1822); BOA., HAT., Nr. 770 / 36179 E (29 Z. 1237 / 16 Eylül 1822); BOA., HAT., Nr. 770 / 36179 G (29 Z. 1237 / 16 Eylül 1822). Kars muhafızı Osmanlı esirleri ile Kars'ta bulunan İranlı esirlerin değişimine izin verilmesini istemiştir. BOA., HAT., Nr. 770 / 36179 S (29 Z. 1237 / 16 Eylül 1822); Esir değişimi kararlaştırılarak İran esirleri Revan'a gönderilmişse de İran Osmanlı esirlerini iade etmemiştir. BOA., HAT., Nr. 773 / 36221 (13 L. 1237 / 3 Temmuz 1822);
- ⁸⁹ BOA., HAT., Nr. 792 / 36826 B (25 N. 1237 / 15 Haziran 1822); BOA., HAT., Nr. 771 / 36183 C (27 Za. 1237 / 17 Ağustos 1822); BOA., HAT., Nr. 792 / 36826 (29 Za. 1237 / 17 Ağustos 1822); İran ordusunda hastalığın başladığı casuslardan ve oradan kaçıp gelen iki Rus kazağından öğrenildiği Osman Paşa tarafından Rauf Paşa'ya bildirilmiştir. BOA., HAT., Nr. 770 / 36179 Ö (3 Z. 1237 / 21 Ağustos 1822); BOA., HAT., Nr. 797 / 36956 K (27 Z. 1237 / 14 Eylül 1822). İran ordusunda çıkan hastalığın ismi yazılan kitaplarda ve arşiv belgelerinde farklılık göstermektedir. Yazılan kitaplarda genellikle Kolera diye geçen hastalık arşiv belgelerinin bir kısmında veba, bir kısmında da yanıkara olarak belirtilmektedir.
- ⁹⁰ BOA., HAT., Nr. 771 / 36183 E (29 Z. 1237 / 16 Eylül 1822); Mehmet Ali Furugi, *age*, s. 42.
- ⁹¹ BOA., HAT., Nr. 1316 / 51290 D (15 C. 1237 / 9 Mart 1822).
- ⁹² Rırat Uçarol, *Siyasi...*, s. 157-158; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 12.
- ⁹³ İlyas Gökhan, *agm*, s. 170.
- ⁹⁴ Bu arzuhal içerik olarak şöyleydi "Osmanlı Devletine isyan eden bir Rum eşkiyası var, onları ortadan kaldırmak üzere yer yer askeri harekât yapılıyor. Bu durumda İslam oluşumuz bakımından ona yardım etmemiz lazımken, sebepsiz yere anlaşmaları bozarak savaş yapmamız İslam kanunlarına aykırıdır, ayrıca ticaret yolları da kapandı. İranlıların geçimi sağlanamaz oldu. Oysa Osmanlı Devleti şevkatle görev yapmayı üzerine almış, mallarımızı kendi tüccarının mallarından daha fazla koruyarak bize büyük yardımda bulunmaktadır " ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII, s. 13.
- ⁹⁵ BOA., HAT., Nr. 781 / 36595 A (27 L. 1238 / 7 Temmuz 1823); *Mufassal...*, C.V, s. 2877.
- ⁹⁶ Irak toprakları içerisinde bulunan ve Şîilerin önem verdikleri şehirlere (Necef, Kerbela ve Kazimiye) verilen isim.
- ⁹⁷ BOA., Düveli Ecnebiye Defteri Nr. 43-1 s. 1-5; Ahmet Cevdet Paşa, *age*, C. XII., s. 228-234; *Muahedat Mecmuası*, C.III, İstanbul 1297, s. 1-5.

⁹⁸ BOA., HAT., Nr. 766 / 36129 (19 Za. 1238 / 28 Temmuz 1823).

⁹⁹ BOA., HAT., Nr. 806 / 37178 B (11 Z. 1238 / 19 Ağustos 1823).

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi) , HAT. (Hatt-ı Hümayun):

BOA., C. HR. (Cevdet Hariciye)

BOA., C DH. (Cevdet Dahiliye)

BOA., DÜV.ECN.d. (Düveli Ecnebiye Defteri)

Kaynak Eserler

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. IX-X-XII, Matbaa-i Osmani, Dersaadet 1309.

ASLANTAŞ, Selim *Osmanlıda Sırp İsyanları 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Aşiretler, Camiler, Türbeler, Tekkeler, Zaviyeler, Gemi İsimleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2001.

AYKUN, İbrahim, “Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit”, *Osmanlı*, C.I, Ankara 1999, 689–702.

BÖREKÇİ, Mehmet Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİROĞLU, Hasan, “İdil-Ural Türk Gazetelerinde (1905–1912) Kırgız ve Kazaklar” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.45, İstanbul 2009, s. 155–173.

ERASLAN, Cezmi, “İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878–1882)”, *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1999, s. 221–240.

ERİM, Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1953.

GÖKHAN, İlyas “1821–1823 Osmanlı- İran Savaşları ve Kayseri'ye Etkileri” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 113, İstanbul 1998, s. 167–174.

FEDOROV, V. A. *İstoriya Rossii XIX-naçala XX veka*, Moskova 2004.

JORGA, Nicolae, , *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, (Çev. Nilüfer Epçeli – Kemal Beydilli), İstanbul 2005.

KILIÇ, Remzi, *XVI.-XVII. yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Andlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

KUZNETSOVA, N. A., *İran v pervoy polovine XIX veka*, izdatelstvo Nauka, Moskova 1983

KÜTÜKOĞLU, Bekir *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578–1612*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.

Mehmet Ali Furugi, *Büyük İran Tarihi*, (Çev. Ömer Halis), Askeri Matbaa, İstanbul 1926.

MERCAN, M. Salih, XVIII. Yüzyılda İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Osmanlı ve İran Arasında İttifak Oluşturma Çabaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.124, İstanbul 2000, s.175–185.

Muahedat Mecmusası, Cilt I-II, İstanbul 1294.

Muahedat Mecmuası, C.III, İstanbul 1297.

- Muahedat Mecmusası*, Cilt IV, İstanbul 1298.
- Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Güven Yayınevi, İstanbul 1971.
- Mustafa Nuri, *Netayic ül-Vukuat*, C.III, Matbaa-i Amire, İstanbul 1294.
- ÖRENÇ, Ali Fuat *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.
- PURGSTALL, Baron Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IX, (Haz. Mümin Çevik) İstanbul 1992.
- Pervoe Serbkoe vosstanie 1804–1813 gg. i Rossiya*, Tom. I-III, Moskova 1983.
- SEZER, Hamiyet, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SÜMER, Faruk, “Afşarlar İran’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 41, İstanbul 1986, s. 125–133.
- Şânî- zâde Mehmet Atâullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi*, C.I-II, (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789–1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- UMUDOĞLU, Vidadi, “Rusya ve İran’ın Yapmış Olduğu İki Muharebe Arasındaki Devirde Halkın Sömürgeciliğe Karşı Mücadelesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 128, (Aktaran Cengiz Yavan), İstanbul 2000, s.151- 162.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Vsemirnaya İstoriya*, (hazırlayanlar N. A. Smirnov, N. A. Erofeyev, A. R. İoannisyan, A. S. Nifontov), Tom IV, izdatelstvo Nauka, Moskova 1959.
- YUZEFOVİÇ, T., *Dogovori Rossii s vostokom političeskie i torgovie*, Moskova 2005.